

UN CONJUNT TANCAT AMB CERÀMICA AFRICANA A LA VIL·LA ROMANA DELS TOLEGASSOS (VILADAMAT, ALT EMPORDÀ)

J. Casas
J.M. Nolla

Introducció

Les excavacions arqueològiques que des de l'any 1983 s'han portat a terme a la vil·la romana dels Tolegassos, a Viladamat (fig. 1), han permès documentar el model d'implantació rural en el rerepaís emporità durant els primers segles de la nostra era i ens han proporcionat una valuosa informació sobre l'estructura i el funcionament d'una típica vil·la romana de tipus mitjà (CASAS, 1989).

El jaciment se situa a tocar de la carretera de Corçà a Figueres, dins del terme municipal de Viladamat i a uns cinc quilòmetres en línia recta d'Empúries, damunt mateix d'un antic meandre del riu Ter, precisament en el punt just on els antics aiguamolls deixaven pas a la terra ferma conreable.

El conjunt arqueològic, conegut i delimitat des de fa anys (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 109-116), no només està format per la vil·la, sinó que ha estat possible d'identificar tots els annexos situats al seu entorn: un forn de ceràmica, dues necròpolis i, molt probablement, la pedrera principal d'on es va extreure la major part del material utilitzat en la seva construcció. Queda plantejada la possibilitat que el magatzem de l'Olivet d'en Pujol fos una dependència de la vil·la durant una primera fase baix-republicana (NOLLA-CASAS, 1987, pàg. 99-119).

S'han identificat tres fases constructives, a part d'una fase 0 que correspon a l'època republicana i que, de moment, només està representada per un important conjunt de materials arqueològics i materials de construcció de la darrerria del segle II i la primera meitat de l'I aC, sense relació directa amb murs o estructures. La fase 1, a la qual corresponen els principals edificis, es data dins de la primera meitat del segle I dC. La segona fase, que constitueix l'ampliació d'algunes de les dependències de l'anterior, s'ha de datar en l'inici del segle II, i la 3, que va representar l'ampliació d'alguns edificis i la modificació de parts molts concretes de la villa, mostra una cronologia inicial de co-

mençament del segle III. L'abandonament del conjunt va tenir lloc cap a la segona meitat avançada d'aquell mateix segle, tot i que, després, l'àrea serà visitada i en alguns moments s'hi detectarà l'ocupació de petits sectors, molt concrets, durant curts períodes de temps, a la darrerria del segle IV o a l'inici del següent.

L'estudi del jaciment principal és relativament senzill, a causa, sobretot, del bon estat de conservació dels basaments de pedra dels murs i del fet que les estructures de les fases més modernes no destrueixen ni modifiquen ni emmascaren les anteriors, sinó que s'hi juxtaposen. No es tracta, i això és ben clar, d'un edifici improvisat, sinó que, almenys en la fase 1, es va partir d'un plànol preestablert que contenia una acurada disposició de les diferents habitacions i preveia la seva construcció d'acord amb unes proporcions adequades i amb escaires en angle recte a partir d'un eix central.

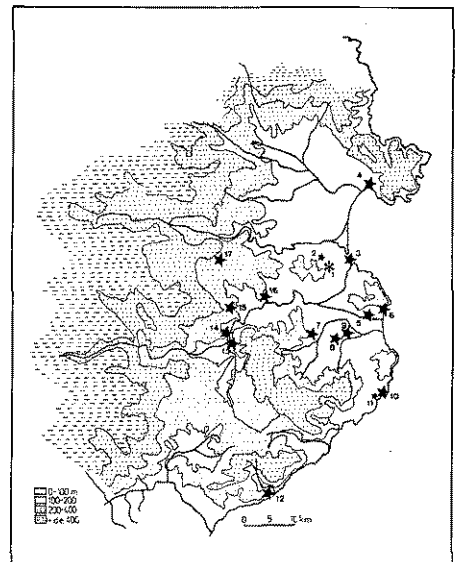

Figura 1. - Mapa del nord-est de Catalunya amb la indicació dels Tolegassos i dels altres jaciments d'aquest territori esmentats en el text. 1. Tolegassos (Viladamat). 2. L'Olivet d'en Pujol (Viladamat). 3. Empúries. 4. Roses. 5. Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí). 6. L'Estartit (Torroella de Montgrí). 7. Puig-rom (Corçà). 8. Mas de Dalt (Canapost). 9. Ca n'Aliu (Peratallada). 10. Llafranc (Palafrugell). 11. Ses Artigues (Palafrugell). 12. Els Ametllers (Tossa). 13. Girona. 14. Pla de l'Horta (Sarrià de Dalt). 15. El bosquet del Rajoler (Palol de Revardit). 16. La Quintana (Cervià de Ter). 17. Vilauba (Camós).

En l'estat actual de les excavacions, amb, aproximadament, la meitat del jaciment al descobert, hem pogut identificar dos edificis situats, respectivament, als extrems sud-oest i sud-est del recinte, separats per un pati central en el qual queden poques evidències de l'activitat econòmica de la vil·la. L'interès principal de la recerca s'ha centrat en l'anàlisi dels dos edificis. El primer, de planta quadrada i situat al sud-oest, està format per un conjunt d'habitacions allargassades, construïdes entorn d'un petit pati interior i separat del gran pati central per un pòrtic annex, disposat de nord a sud, del qual es conserven els basaments de sis columnes. Les cambres situades als extrems nord-oest i sud-oest han estat identificades, sense cap dubte, com dues cuines. Les altres estances semblen correspondre a les habitacions dels servidors agrícoles de l'explotació. Aquest gran edifici no seria altra cosa que l'habitatge d'aquests obrers, si es vol, les *cellae familiares*.

El segon edifici, que es localitza a l'extrem oposat del recinte, estava format, en una primera fase, per dues habitacions a les quals s'havia adossat una caixa d'escala per accedir a un pis superior i, versemblantment, una eixida de fusta sostinguda per dues columnes situades a la banda nord de les cambres, dins del pati central. Posteriorment (fase 2), hom dobla la superfície de l'edifici amb la construcció de dues noves habitacions a la part sud, i a la tercera fase s'hi van afegir, encara, noves sales a la banda est. L'edifici original i l'ampliació de la segona fase sembla que estaven destinats a magatzem o graner; en canvi, a part de les estructures de la fase 3, s'hi va habilitar un petit taller de forja o reparació d'eines, si tenim en compte la gran quantitat d'escòries i restes de metall sense forjar descobertes en el seu interior i en els accessos.

La part més àrida de la vil·la, en tots els sentits, és el pati central on el sòl geològic es localitza a uns 15-20 cm de fondària, cosa que ha impedit la formació d'estrats antròpics i on tan sols és possible documentar les empremtes, en negatiu, d'alguns do-

lia i, en general, de tot allò que constituïa una depressió o un forat dins de la roca natural. Insistirem en aquest punt perquè en aquests moments constitueix el nostre centre d'atenció i el motiu d'aquest treball, puix que una d'aquestes perforacions ha proporcionat el material ceràmic que a continuació analitzarem; en aquest cas, un pou.

Fou descobert durant la campanya de 1988, el mes d'agost, amb un diàmetre irregular d'uns 2 m, i es va poder excavar fins a una fondària de 6,20 m, nivell en el qual va aparèixer la capa d'aigua dolça que va paralitzar, temporalment, els treballs de buidatge. La terra de l'interior ha estat dividida en quatre unitats estratigràfiques, però, en realitat, només són dues de ben diferents, ja que les altres són subdivisions metodològiques pel color de la terra. L'estrat principal, el més profund, té una potència superior als 4 m, però n'ignorem l'inici en no haver-se pogut excavar completament. L'abundós material arqueològic trobat, sobretot ceràmica, constitueix la part principal d'aquest treball. Es tracta d'un conjunt molt homogeni i s'ha de considerar la terra i el material procedent de l'abocador de la vil·la que fou llançat al pou per colgar-lo, quan, per un seguit de circumstàncies que desconeixem, es decidí d'inutilitzar-lo. Amb el pas dels anys, en un procés accelerat pel nivell d'aigua, la terra abocada, que s'havia anat compactant, degué cedir deixant buida la part superior del pou, i va ser necessari de tirar-n'hi més per anivellar el sot i poder circular sense perill i còmodament. Això succeí a final del segle iv o inici del v, i constitueix un dels pocs estrats tardans clarament identificats als Tolegassos i que evidencien un cert funcionament de l'àrea quan fou necessari tornar a tancar el forat ben bé cent anys després de l'abandonament de l'edifici.

L'interès principal d'aquest farciment és la seva homogeneïtat cronològica, ja que va ser necessari reomplir el pou ràpidament; es va fer servir terra d'enderrocs on s'havien llançat restes òssies, deixalles i terrissa trençada, amb molt pocs fragments d'am-

fora, fet ben interessant que potser s'explica pel tipus de jaciment concret, en produir-se, abundantment, la major part de productes que circulaven envasats en aquests recipients, ceràmica i àmfores, d'un moment immediatament anterior a l'ompliment del pou. Aquesta és una de les poques ocasions on és possible conèixer els objectes d'ús quotidià i els diferents tipus d'atuals ceràmics que eren corrents en una vil·la d'aquesta contrada en un moment concret, i ens ajudarà, a més, a afinar la cronologia, de vegades poc precisa, d'algunes formes de la ceràmica africana present en qualsevol jaciment d'època romana d'aquest territori.

La terrissa

La T.S. africana A

Representa una part important del conjunt i és l'única ceràmica fina detectada en el farciment. La manera en què es formà la unitat estratigràfica ha fet possible que la major part dels actuals siguin sencers (molts d'ells, encara, en procés de restauració en el laboratori) o quasi sencers. Això farà possible, quan el pou hagi estat excavat del tot, de saber el nombre exacte de plats, bols i gerros de cada una de les formes. Ara com ara, només serà possible assenyalar el nombre d'exemplars identificats en cada cas, si bé no pensem que hi hagi gaires desviacions en les gràfiques que puguin dibuixar-se en aquesta primera aproximació.

Tota la ceràmica africana és del tipus A, concretament de les variants A1/2 i, sobretot, A2 o A tardana, que constitueix uns dos terços del total. L'argila, tan peculiar, és dura, molt rugosa, de color marró-ataronjat, de vegades amb el nucli central més grisós, i amb presència de puntets negres i brillants. Els vernissos sempre són espessos, ben repartits i molt ben adherits, amb el peculiar tacte de «pell de gallina», de color ataronjat o vermellós, sovint, esmorteït i poc bri-

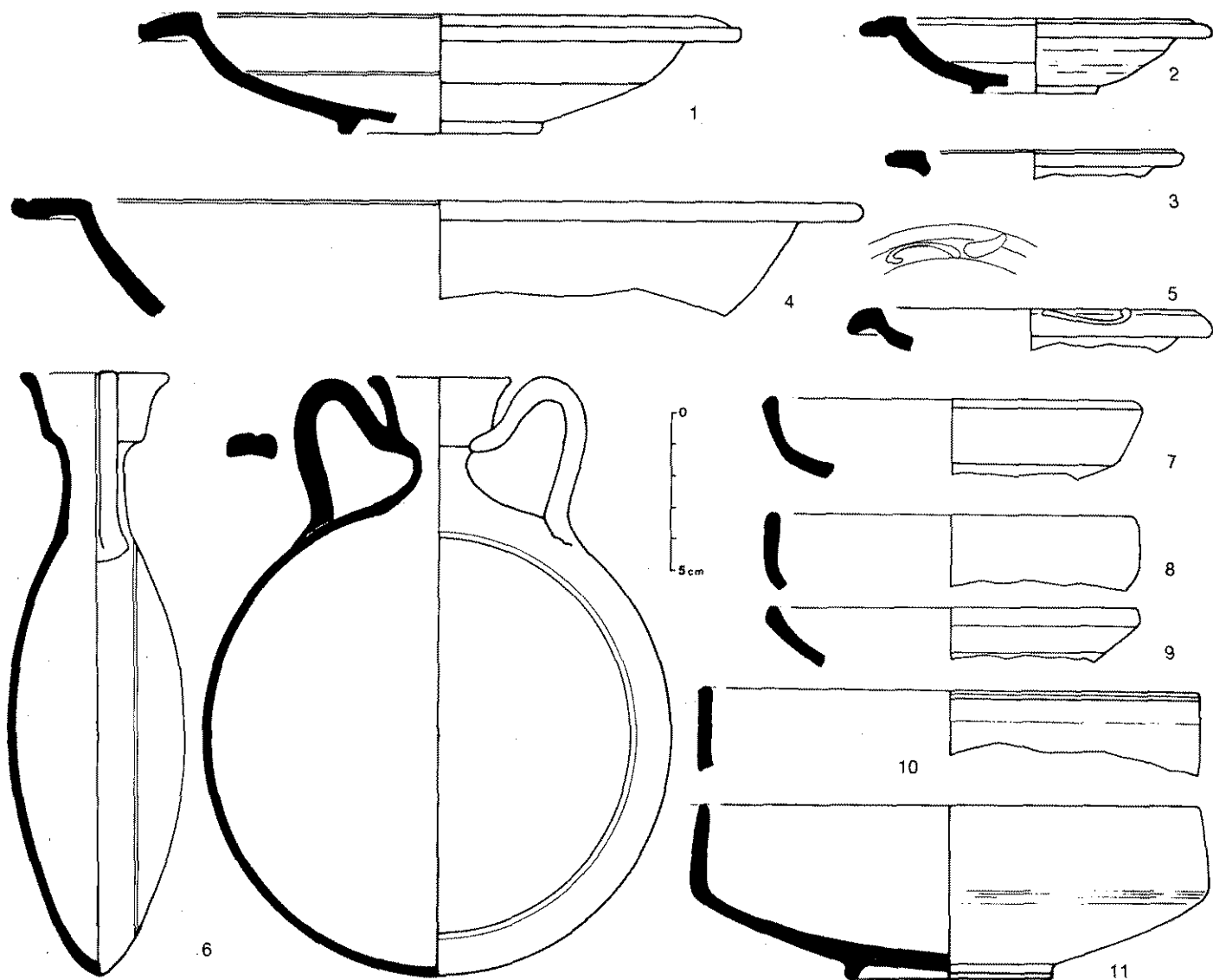

Figura 2. - Tolegassos. Pou. T.S. africana A.

llant, opac, to característic de la darrera fase d'aquesta producció. Les decoracions són escasses, i només algunes formes (Hayes 2/3B i Lamboglia 4/36-Hayes 3) presenten decoració a la barbotina, o decoracions molt senzilles, fetes a rodeta, ornamentat la paret exterior d'alguna forma de filiació antiga (Lamboglia 2, Hayes 7). La mayor part del conjunt, però, està mancat de qualsevol mena d'ornamentació, un altre dels trets característics de l'A tardana. Vegem, a continuació, les diverses formes identificades.

Forma Hayes 2/3B fig. 2.5

Forma rara que Hayes estudia com una variant de la forma Hayes 3B, de dimensions més reduïdes, i que, potser, podria correspondre a l'evolució de la forma Hayes 2. Es data dins de la primera meitat del segle II (HAYES, 1972, pàg. 21-25, fig. 2.87), o més enllà (ATLANTE, 1981, pàg. 24-25). Un únic exemplar localitzat en el pou, amb argila A1/2. Exemplars a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 37) i al camp de la Gruta, a Torroella de Montgrí (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 34-35, fig. 2).

Forma Lamboglia 4/36A fig. 3.3

Tres exemplars coneguts, sempre amb la decoració molt esclarissada i amb el llavi extraordinàriament facetat. Plat d'ús freqüent al llarg del segle II (HAYES, 1972, pàg. 21-25; ATLANTE, 1981, pàg. 24-25). És una forma comuna en els jaciments del nord-est de Catalunya i la localitzem a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), a la ciutadella de Roses (NOLLA, 1984, pàg. 434), a ses Artigues (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 136-137, lám. XLIV, 5) a Llafranc (Palafrugell) (NOLLA-CANES-

ROCAS, 1982, pàg. 162, fig. 7.2), al bosquet del Rajoler (Palol de Revardit) (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 191, làm. LXVII, 6) i al camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 34-35, fig. 2).

Forma Lamboglia 4/36B
fig. 3.1, 3.2 i 3.4

Plat llis, amb el perfil més modern, que es data al llarg de la segona meitat del segle II i més enllà. Quatre exemplars coneguts; tres, pràcticament sencers. La datació proposada el situa a partir de mitjan segle II (LAMBOGLIA, 1958, pàg. 267; HAYES, 1972, pàg. 23-25). Hom n'assenyala la descoberta a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 36, fig. 2), puig Rodon (Corçà) (CASAS, 1986, pàg. 31, fig. 10.1, i Mas de Dalt (Perratallada) (NOLLA, 1987, pàg. 24, fig. 9).

Forma Lamboglia 23/Hayes 6C
fig. 2.1, 2.2, 2.3 i 2.4

Uns sis exemplars de mides diferents: els uns, mitjans i grans, i els altres, petits, amb els llavis rectes o inclinats. Només amb solcs ornamentals. Aquesta variant s'ha datat al llarg de la segona meitat del segle II i primers anys del segle següent (HAYES, 1972, pàg. 30-31, fig. 3). És coneguda a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 36-37, fig. 2.14 i 2.15) i a Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, pàg. 162, fig. 7.6 a 7.8).

Forma Lamboglia 1C/Hayes 8B
fig. 3.6

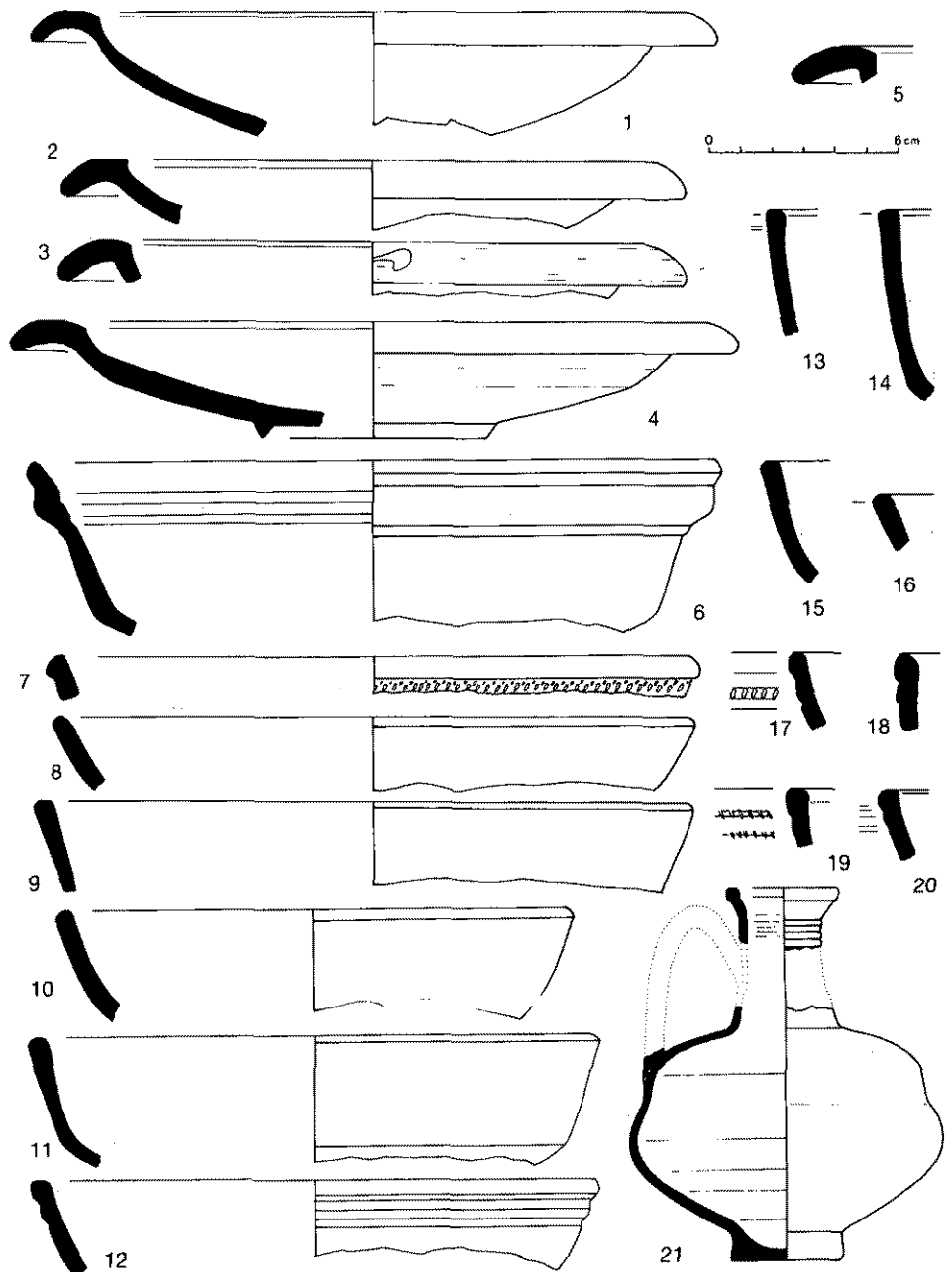
Només se n'ha localitzat un exemplar, pràcticament sencer, que hom data ja dins del segle III o a l'entorn (LAMBOGLIA, 1958, pàg. 263; HAYES, 1972, pàg. 33-35; ATLANTE, 1981, pàg. 26-27). En coneixem paral·lels a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS,

1988, pàg. 41, fig. 4), puig Rodon (CASAS, 1986, pàg. 50, fig. 21.1) i Gerunda (NOLLA-NIETO, 1979, pàg. 270-275, fig. 2 i fig. 4.1). És interessantíssim fixar-se en la manca absoluta de les variants més antigues (Lamboglia 1A i 1B), que són bols característics i no gens rars en estrats des de final del segle I fins a la darrerria del segon terç del segle II o una mica més enllà.

Forma Lamboglia 7b/Hayes 7B
fig. 3.7

Un sol exemplar amb una fina decoració de rodeta immediatament per sota del llavi. No sovinteja aquesta forma, que es data a mitjan segle II, sense gaires precisions (HAYES, 1972, pàg. 31-33; ATLANTE, 1981, pàg. 25-26). Es coneix la seva presència a

Figura 3. - Tolegassos. Pou. T.S. africana A.

Empúries (LAMBOGLIA, 1958, pàg. 270-271; NIETO, 1983, pàg. 34-51), al camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 37, fig. 2.18 i 2.19) i a l'Estartit (Torroella de Montgrí) (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 151).

Forma Hayes 147 fig. 2.6

Una cantimplora sencera ha aparegut al pou, decorada, només amb uns solcs ornamentals a la panxa. Aquesta variant es data entre el 150 i el 200/220 (ATLANTE, 1981, pàg. 49; HAYES, 1972, pàg. 185). No és una forma freqüent. En coneixem algun exemplar emporità (NIETO, 1983, pàg. 37).

Forma Lamboglia 11/Hayes 160

fig. 3.21

Un únic exemplar, sencer, d'aquest gerret localitzat al pou, que hom data a cavall entre els segles II i III (LAMBOGLIA, 1958, pàg. 11-12; HAYES, 1972, pàg. 189-190; ATLANTE, 1981, pàg. 46-47).

Forma Lamboglia 2a/Hayes 9A

fig. 3.17 a 3.19 i fig. 4.7 a 4.16

Hem localitzat una dotzena de fragments assimilables a aquesta variant, sempre amb argiles A1/2 i amb la peculiar decoració a rodeta al llavi extern. Es data, preferentment, entre el 100 i el 160, tot i que hi ha indicis raonables per suposar la seva producció al llarg de la segona meitat del segle II, segons semblen assenyalar troballes efectuades en algun sondeig d'Òstia (ATLANTE, 1981, pàg. 27). Es tracta d'un bol de gran èxit que detectem a Roses (MARTÍN-NOLLA-NIETO, 1979, pàg. 230-231), Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 37-39), Mas de Dalt (NOLLA, 1987, pàg. 25-26) i Ca n'Aliu (Peratallada) (RÍO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s.p., lám. 3, fig. 2.6), puig Rodon (CASAS, 1986, pàg. 43), Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, pàg. 162, fig. 7.10 a 7.12), bosquet del Rajoler (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 191, lám. LXVII, 1 i 2)

i Vilauba (Camós) (JONES-KEAY-NOLLA-TARRUS, 1982, pàg. 272).

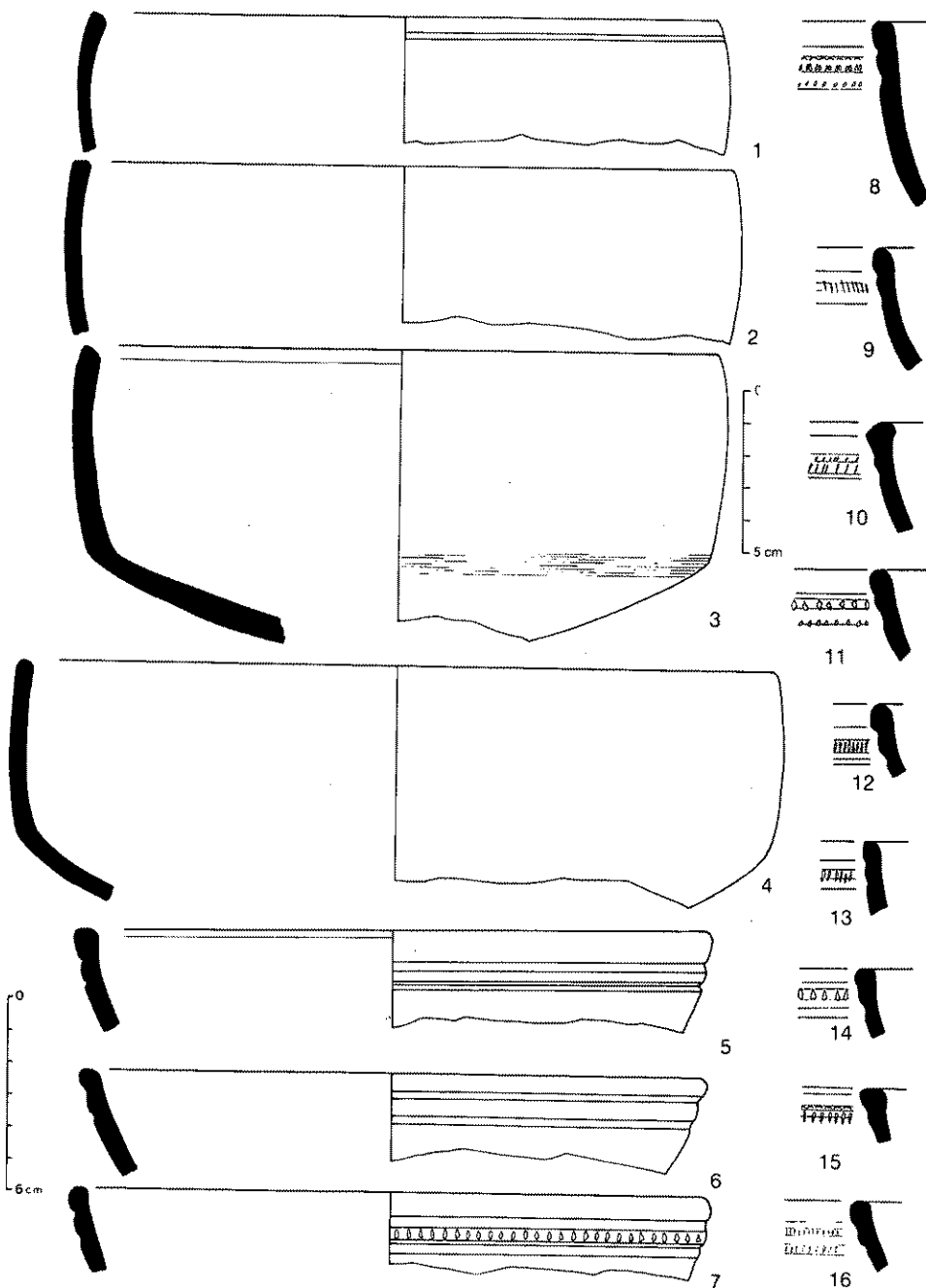
Forma Lamboglia 2b/Hayes 9B

fig. 3.12, 3.18 i 3.20 i fig. 4.5 i 4.6

Uns deu exemplars coneguts al pou. Sense cap decoració, però amb

el perfil molt semblant al prototip. Es data dins de la segona meitat del segle II (ATLANTE, 1981, pàg. 27). Forma, també, molt comuna, que assenyallem a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 39-40, fig. 3.17 a 3.20), Llafranc (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 133-137, lám. XLIII, 25), puig

Figura 4. - Tolegassos. Pou. T.S. africana A.

Rodon (CASAS, 1986, pàg. 57, fig. 29.1), Mas de Dalt (NOLLA, 1987, pàg. 26, fig. 6.13 i 6.14), bosquet del Rajo-ler (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 191, lám. LXVII, 8) i Vilauba (NOLLA-TARRUS-CHINCHILLA, 1980-1984, pàg. 85, fig. 14.89; ROURE-CASTENYER-NOLLA-KEAY-TARRUS, 1988, pàg. 60-63, fig. 35.8).

Forma Lamboglia 3

Formen, aquests bols, un conjunt notablement important, una vintena d'exemplars en total, que se subdivideix en múltiples variants, però que, al nostre parer, són sempre molt pròximes unes a les altres, en un primer moment, i brollen d'un tronc comú. Sovint no és gens fàcil d'assimilar cada fragment a una o a una altra variant.

Forma Hayes 14A/Lamboglia 3a

fig. 3.14 i 3.15

Amb les parets lleugerament obertes i el llavi indeterminat, sempre en A2. És data a mitjan segle II (Hayes, 1972, pàg. 39-41), cobrint, probablement, tota la segona meitat i potser més i tot (ATLANTE, 1981, pàg. 33). Paral·lels a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 34-51), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 43, fig. 4.24), puig Rodon (CASAS, 1986, pàg. 47, fig. 19.6), la Quintana, a Cervià de Ter (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 169-172, lám. LVIII, 4), Gerunda (NOLLA-NIETO, 1979, pàg. 270-272, fig. 2) i als Ametllers, a Tossa de Mar (la Selva) (BATISTA-LÓPEZ-ZUCCHITELLO, 1980, pàg. 11, lám. III, 8).

Forma variant Hayes 14A fig. 3.13

Un sol exemplar, idèntic en tot, als bols de la forma Hayes 14A, però amb la presència d'un solc, a la paret exterior que assenyala el llavi, de secció lleument triangular, a la paret interna. No en coneixem cap paral·lel.

Forma variant Hayes 14A/«Òstia I, fig. 27» fig. 2.10

Un únic exemplar de gran interès. Bol de parets rectes i molt primes, amb el llavi indiferenciat, assenyalat, només exteriorment, per un doble

solc a tocar de la vora. Pel diàmetre i la forma, és assimilable a la forma 14A (Lamboglia 3), i, en canvi, pel gruix de les parets i els soles del llavi, recorda la forma «Òstia I, fig. 27», en aquest cas, més reentrant, que es data dins de la primera meitat del segle III (ÒSTIA I, 1968, pàg. 48, lám. II, 27; ATLANTE, 1981, pàg. 35).

Forma Hayes 14B fig. 4.2 i 4.4

Dos exemplars ben identificats, sense llavi i amb les parets bombades i tancant cap a l'interior. La datació d'aquest bol se situa al llarg de la segona meitat del segle II (HAYES, 1972, pàg. 39-41). Peces semblants a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 48), camp de la Gruta (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 41-43, fig. 4.21), puig Rodon (CASAS, 1986, pàg. 31-57, fig. 10.5, fig. 19.4 i 7 i fig. 21.6 i 7), la Quintana (NOLLA-CASAS, 1984, pàg. 169-172, lám. LVIII, 4), Gerunda (NOLLA, 1979, pàg. 106, fig. 6.27) i Vilauba (JONES-KEAY-NOLLA-TARRUS, 1982, pàg. 272).

Forma variant «Òstia I, fig. 27»

fig. 4.1

Un exemplar. Es tracta d'un bol de parets arrodonides, reentrants, no gaire gruixudes i amb el llavi només marcat per un solc a la paret externa. A diferència de l'exemplar italià (Òstia I, 1968, pàg. 48, lám. II, fig. 27), el nostre llavi internament és més arrodonit. Recordem que a Òstia hom data aquell bol en els primers anys del segle III (ATLANTE, 1981, pàg. 35).

Forma variant Hayes 14B fig. 4.3

Un únic exemplar quasi sencer. Amb característiques del bol Hayes 14B i del Lamboglia 3b1, amb la carena exterior molt evident però encara no marcada per una aresta viva i la inclinació i l'engruiximent del llavi intern, en camí vers el perfil clàssic del bol més modern.

Forma Lamboglia 3b2/Hayes 14C

fig. 2.8 i 2.11

Dos exemplars ben conservats en el dipòsit dels Tolegassos. La cronologia d'aquest plat/bol, més baix que

moltes de les altres variants de la forma Lamboglia 3, se situa a la darrera del segle II, inici del III (HAYES, 1972, pàg. 41). Paral·lels a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 41, 44 i 48).

Forma Lamboglia 3c1/Hayes 16

fig. 2.7 i fig. 3.10 i 3.11

Tres exemplars coneguts d'aquest plat/bol de parets obertes i diàmetre mitjà que es data dins de la segona meitat del segle II o més enllà (HAYES, 1972, pàg. 40-43; ATLANTE, 1981, pàg. 32-33). Amb presència constatable a Empúries (NIETO, 1983, pàg. 41, 44 i 46).

Forma variant Lamboglia 3c1 fig. 2.9

Un sol fragment de parets molt obertes, diàmetre reduït, i una carena suau però ben marcada. No en coneixem paral·lels en els jaciments del país.

Forma Hayes 18 fig. 3.8, 3.9 i 3.16

Tres exemplars, dels quals un (fig. 3.16), sense diàmetre conegut, és dubtós. Els assimilem a aquesta forma, un plat idèntic a la forma Lamboglia 3c1, però de diàmetre molt més gran, precisament per aquesta característica, amb una circumferència de 10/10,5 cm de radi. Hayes suggereix una datació pròxima a l'inici del segle II (HAYES, 1972, pàg. 43).

Els altres fragments assimilables a la forma Lamboglia 3 no poden classificar-se correctament. Es tracta de bases, idèntiques en tots els casos.

Per acabar, fem referència a un únic fragment, molt petit, interessantíssim, atribuïble sense cap dubte a la forma Lamboglia 6 bis, amb l'argila molt fina i uniforme i les parets primes, amb vernís exclusivament a l'exterior, essent la part interna reservada. Ha de correspondre a les produccions molt més acurades en A 1/2 i A2 i decoració aplicada, molt més fines i menyes estandarditzades i amb una datació, per a aquesta forma, d'inici del segle III, segons Lamboglia i Hayes, però amb indicis d'haver-se començat a produir durant els primers anys de la dinastia severiana (ATLANTE, 1981, pàg. 146-147).

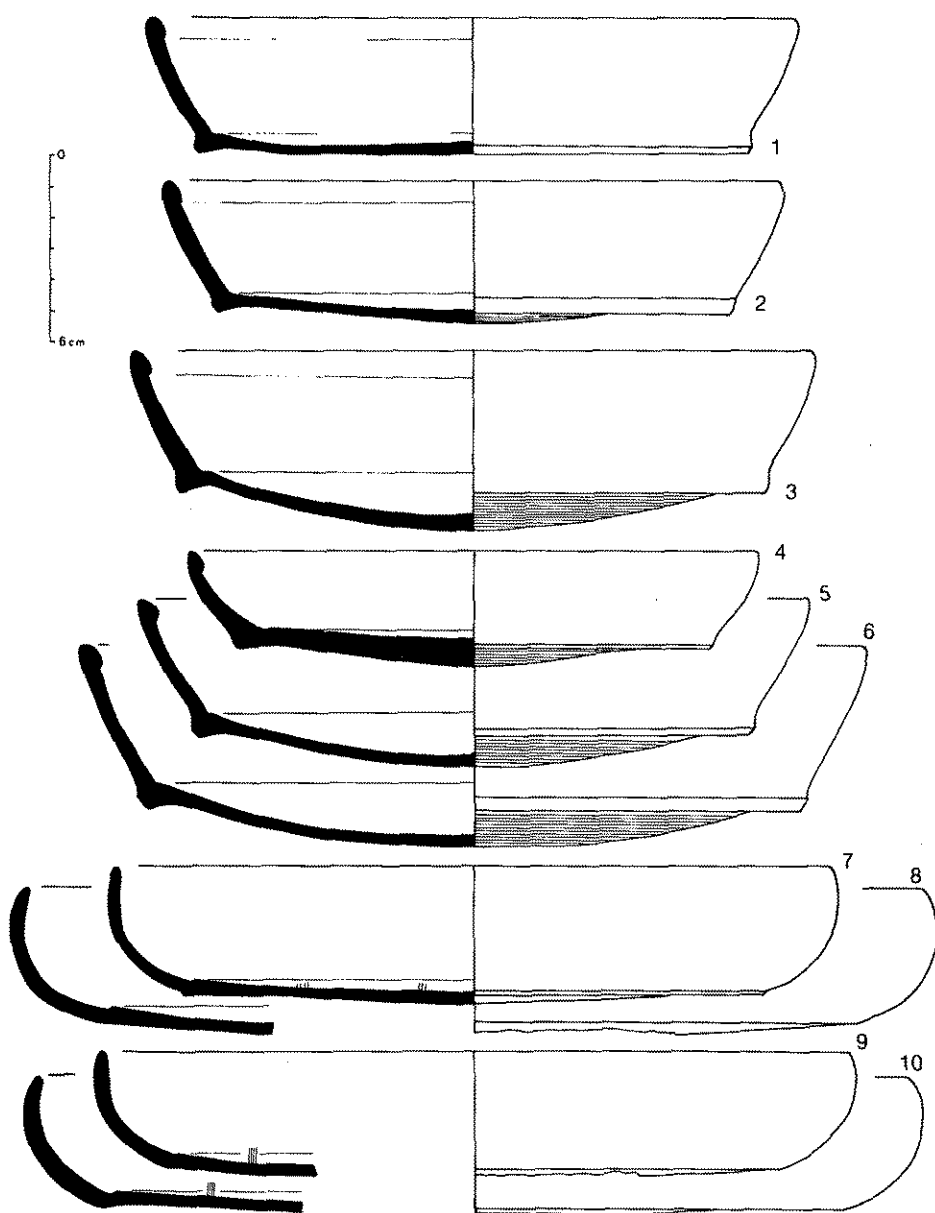

Figura 5. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

Ceràmica africana de cuina

El paquet ceràmic més important del dipòsit correspon a les ceràmiques africanes de cuina amb un amplíssim repertori de formes. Les característiques d'argila i acabats són prou conegudes per no haver-hi d'insistir. Destaquem, només, la presència, de vegades, de vernissos, engalbes o aiguades, i en altres ocasions,

les peculiars i tan ben adherides patines cendroses.

Ens limitarem a donar una mostra, no exhaustiva, del total, això sí, destacant, en cada cas, els atuellés més característics. Diguem, també, que hi ha dues qualitats ben patents, l'una millor i l'altra més grollera, les dues clarament africanes, que potser corresponen a dues àrees diferents de producció. En tot cas, les formes són les mateixes.

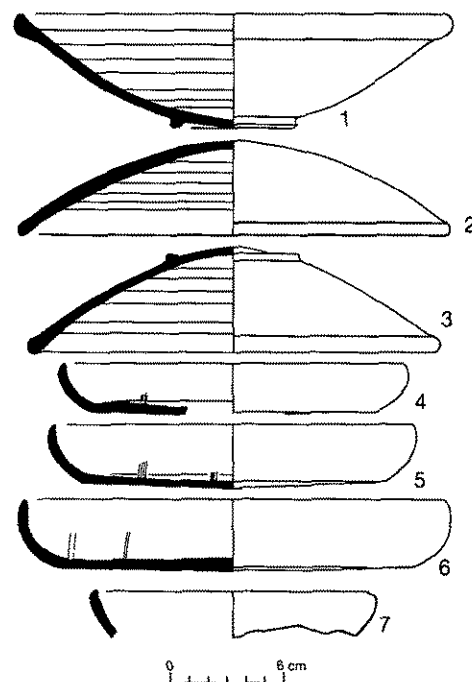

Figura 6. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

Cassola de la forma Lamboglia 10B/ Hayes 23A fig. 6.7

Un sol exemplar detectat entre milers de fragments. Vernís ataronjat-vermellós a l'interior. Recordem que aquesta variant de cassola és més antiga i que pot datar-se dins de la primera meitat del segle II, *grosso modo* (HAYES, 1972, pàg. 45-48). Ben documentada arreu (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 58-59, amb una llista de jaciments).

Cassola. Forma Lamboglia 10A/ Hayes 23B fig. 5.1 a 5.6

Donem només una mostra dels exemplars existents amb diàmetres entre 18,5 i 26 cm i perfils més o menys variables i fons sempre estriat. Assenyallem l'exemplar de la fig. 5.1, de base absolutament plana. S'han datat des de mitjan segle II en endavant (HAYES, 1972, pàg. 45-48). És, probablement, la forma de ceràmica africana més omnipresent (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 59-60, amb una llista de jaciments).

Cassola. Forma Lamboglia 9A/

Hayes 181 fig. 5.6 a 5.10

i fig. 6.4 a 6.6

Molt ben documentada en el dipòsit, sempre amb vernís ataronjat a la paret interna, i sovint, una patina cendrosa a la paret exterior. Són quasi iguals, amb diàmetres entre 17 i 28,5 cm, decoració de cercles concèntrics en el fons intern, de base lleugerament convexa, i només en una ocasió amb el peu diferenciat (fig. 5.7). Es data a partir de mitjan segle II (HAYES, 1972, pàg. 200-201). Forma molt ben documentada (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 57-58, amb una llista de jaciments).

Plats/tapadora de vora fumada

Un grup enormement important amb grans variacions al llarg del temps. A continuació només ens fixarem en alguns exemplars significatius, car seria impossible de donar a conèixer la totalitat dels fragments recuperats. Com es podrà veure, els llavis i el perfil global són molt semblants en la major part dels casos.

Forma «Òstia I, fig. 261»/Hayes 196

fig. 6.1 i fig. 7.6 a 7.10

Plats de parets molt obertes i dimensions variades (entre 22 i 33 cm de diàmetre, i 5,5 i 8 cm d'alçada. El peu sempre evident, però petit i ben marcat. Es data, comunament, des d'època antoniana i és freqüent durant la dinastia severa (ATLANTE, 1981, pàg. 212). Es documenta arreu (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 60-62, amb una llista de jaciments).

Variante «Tolegassos» forma Hayes 196

fig. 6.3

Es tracta d'una tapadora, amb el pom en forma de peu. En aquest cas, en sobresortir exageradament el fons de l'atuell, només pot fer-se servir de cap per avall.

Variante «Tolegassos» fig. 7.5

Plat/tapadora amb peu i soles molt vius a la paret interna, amb el llavi formant un encaix a la part de dins.

Forma «Òstia III, fig. 332»

fig. 6.2 i fig. 8.2 i 8.3

Plats/tapadora bombats i sense peu. Ben documentats en el segle II (ATLANTE, 1981, pàg. 212).

Forma «Òstia III, fig. 170»

fig. 7.3 i 7.4 i fig. 8.1

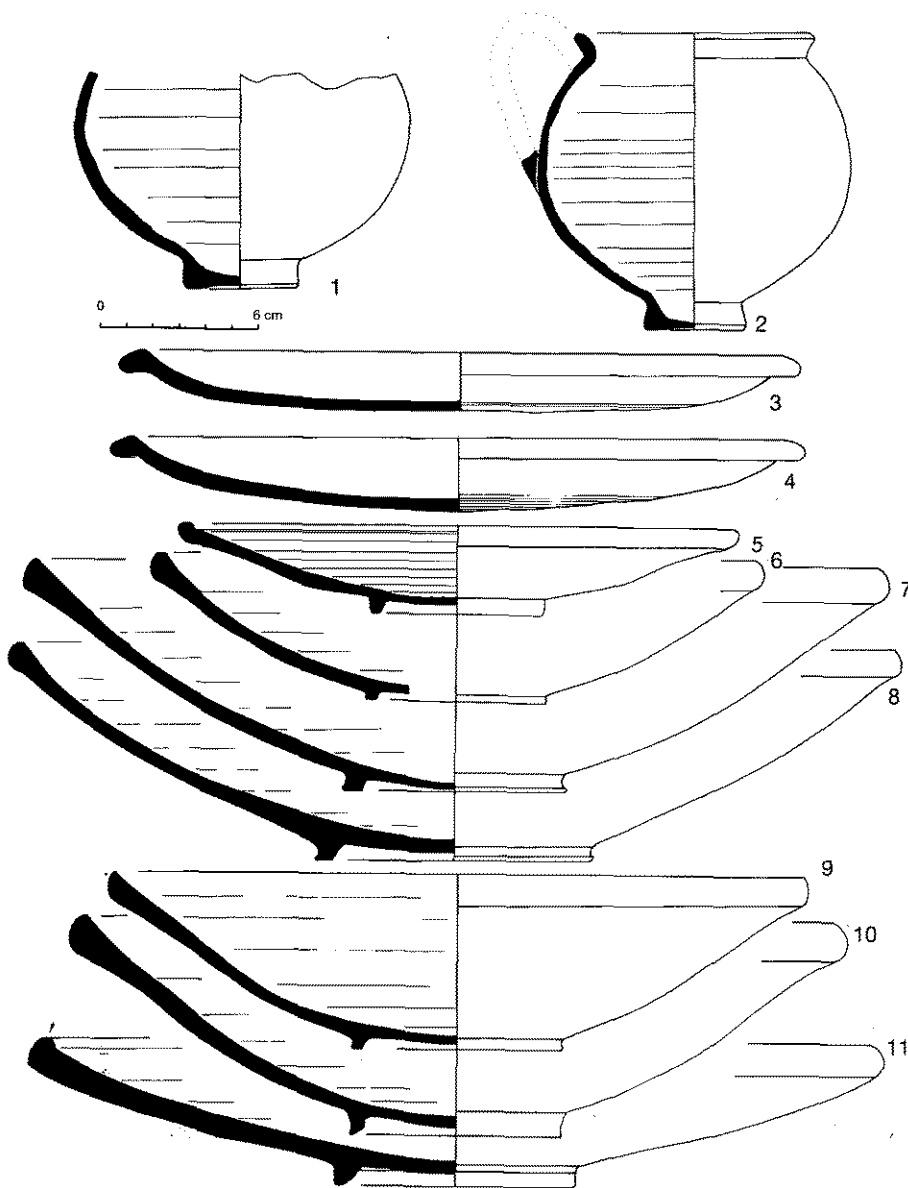
Plat/tapadora, entre 24 i 33 cm de diàmetre, molt baix, entre 2 i 4 cm, amb el llavi molt diferenciat i, sem-

pre, amb uns soles ornamentals a la paret exterior. Sense peu de cap mena. Se la considera una forma rara, i es localitza en estrats de la primera meitat del segle III (ATLANTE, 1981, pàg. 214).

Forma variant Hayes 185 fig. 9.1

Únic exemplar de tapadora, força aixafada, amb pom petit i cilíndric, amb soles marcats a la cara interna.

Figura 7. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

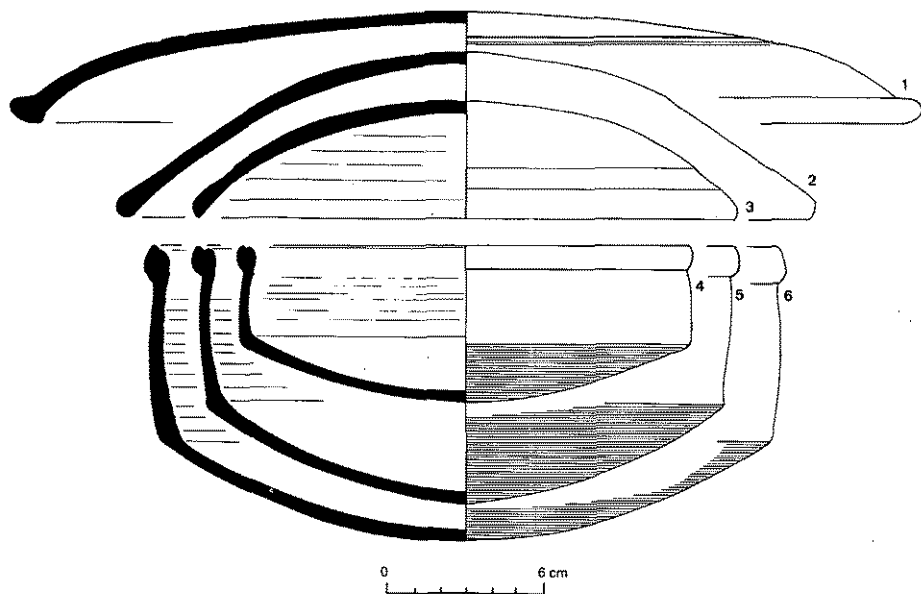

Figura 8. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

Forma Hayes 197/«Òstia III, fig. 267»
fig. 8.4 a 8.6 i fig. 9.2 a 9.4

Olles de fons estriat, llavi ametllat i paret exterior recoberta d'una pàtina cendrosa molt ben adherida. Les formes varien quant a diàmetre (de 17,2 a 24,4 cm) i alçada (de 6 a 11,5 cm). Es documenta bé de la primera meitat del segle II en endavant (ATLANTE, 1981, pàg. 218-219). Amb paral·lels arreu (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 62-64, amb una llista de jaciments).

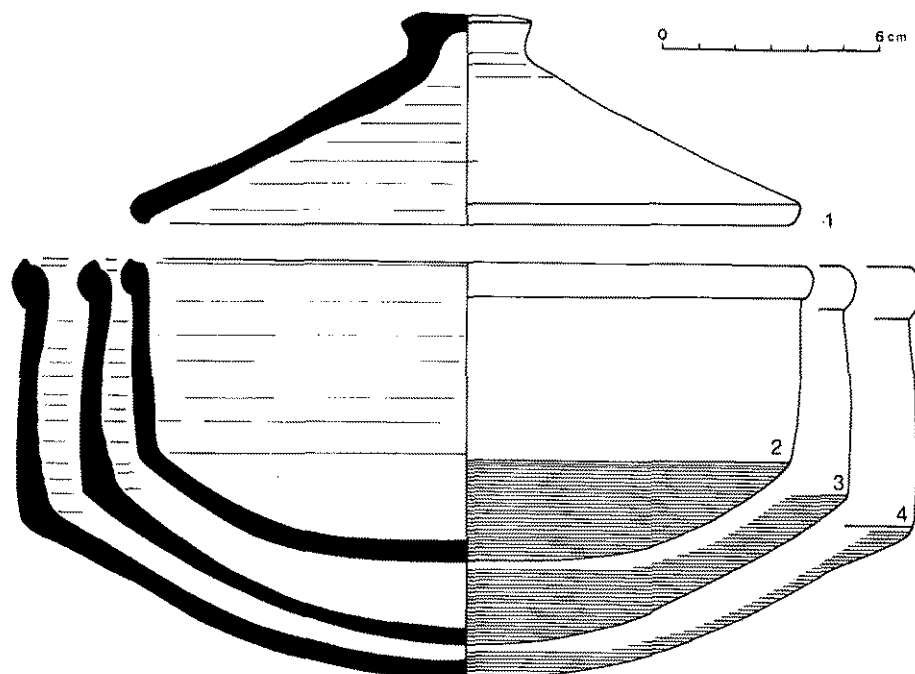
Forma Vegas 47 (Vegas, 1973, pàg. 111-112, fig. 40) fig. 6.1 i 6.2

Vaset amb una sola nansa (fig. 7.1 i 7.2). Assimilable a la forma Hayes 121 de la T.S. africana A, en ceràmica de cuina nord-africana, que es data de la darrer part del segle I a mitjan segle II, essent poc freqüent en estrats de la segona meitat del segle (ATLANTE, 1981, pàg. 38; HAYES, 1972, pàg. 178). Vegas data aquests gerrets entre final del segle I i el segle III (VEGAS, 1973, pàg. 111-112). En aquesta ocasió, els tres exemplars sencers del pou, idèntics als vasets envernissats, presenten una pàtina cendrosa molt ben adherida recobrint la paret exterior i deixant reservada la banda inferior i el peu.

Gerro de boca trilobulada

De coll alt i troncocònic, panxa baixa i ampla, carena molt marcada per una aresta viva i sense peu, amb una sola nansa (fig. 10.1 a 10.3). Tres exemplars sencers, entre 19,5 i 24 cm

Figura 9. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

d'alçada, i 17 i 22 cm de diàmetre màxim, amb l'argila peculiar dels productes nord-africans i una mena de pàtina marronosa molt ben adherida a la paret exterior, i el fons extern, fumats. No en coneixem paral·lels idèntics llevat, potser, el d'una vil·la tardana de Guadix (SANTERO, 1975, pàg. 225-268, fig. 17.214) i tal vegada una peça idèntica a les nostres, amb una descripció d'argila i acabats que fa pensar en un producte nord-africà, però amb una nansa de secció diferent i unes dimensions reduïdes, en aquest cas només 9 cm d'altura (SANTROT-SANTROT, 1979, núm. 509), si bé formes semblants no són desconegudes en ceràmica africana (ATLANTE, 1981, lám. CXLVIII-CLI) ni entre produccions més o menys locals (VEGA, 1973, pàg. 109-110, fig. 39).

Datació del conjunt

Tal com hem vist, en analitzar en detall la ceràmica africana A, especialment, i la de cuina, les datacions

proposades per al conjunt poden situarse, sense gaires dificultats, dins de la segona meitat del segle II i l'inici del III. No hi ha, en efecte, pràcticament cap de les formes típiques de la primera meitat i mitjan segle II, llevat, potser, de les formes Lamboglia 4/36A i Lamboglia 2A, que, per altra banda, tampoc no és estrany de localitzar dins de la segona meitat d'aquella centúria. Molt més significatiu, pel que fa a la possibilitat de poder afinar en la datació del dipòsit, són les mancances, i especialment, la d'aquelles ceràmiques més modernes, les darreres creacions de l'africana A, algunes de les quals es convertiran en bols i plats de gran èxit, present, abundantment, en estrats clars del segle III dC. La manca, en un conjunt numèricament tan important com el nostre —on hem detectat fins a 20 formes diferents d'A—, d'alguna d'aquelles, creiem que pot tenir un valor extraordinari. Manquen especialment dues formes, la Lamboglia 3b1 (Hayes 15) i l'Hayes 31, les dues ben presents arreu, i, també, a casa nostra (NOLLA-PUERTAS, 1988, pàg. 43 i 44, amb la llista de jaciments per a cada un dels casos), i que hom data dins de la primera meitat del segle III (ATLANTE, 1981, pàg. 33 i 35-36). Aquest és un indici important, com ho és, també, la presència de formes la datació de les quals es mou entre el final del segle II i l'inici del III, o, pel que sembla, clarament dins del III, i unes quantes variants, dins del grup Lamboglia 3, que semblen assenyalar el camí d'evolució vers la forma 3b1, l'«Òstia I, fig. 27» i potser també, l'Hayes 31, si la relacionem amb la forma Hayes 18. Confirma aquesta datació, a cavall entre el segle II i el III, el fragment de forma Lamboglia 6 bis. Tot sembla indicar una datació entorn del 200/210, per a l'ompliment del pou i 175-200/210, per a la formació dels enderrocs que serviren per tapar-lo. Ajuden, també, a definir la datació del dipòsit les poques monedes recuperades, set en total, tres clarament alto-imperials, una d'il·legible, un as de Faustina i la darrera, un as de Crispina Augusta, muller de l'emperador Còmode, que cal datar a partir del 177 i que ens forneix un *terminus*

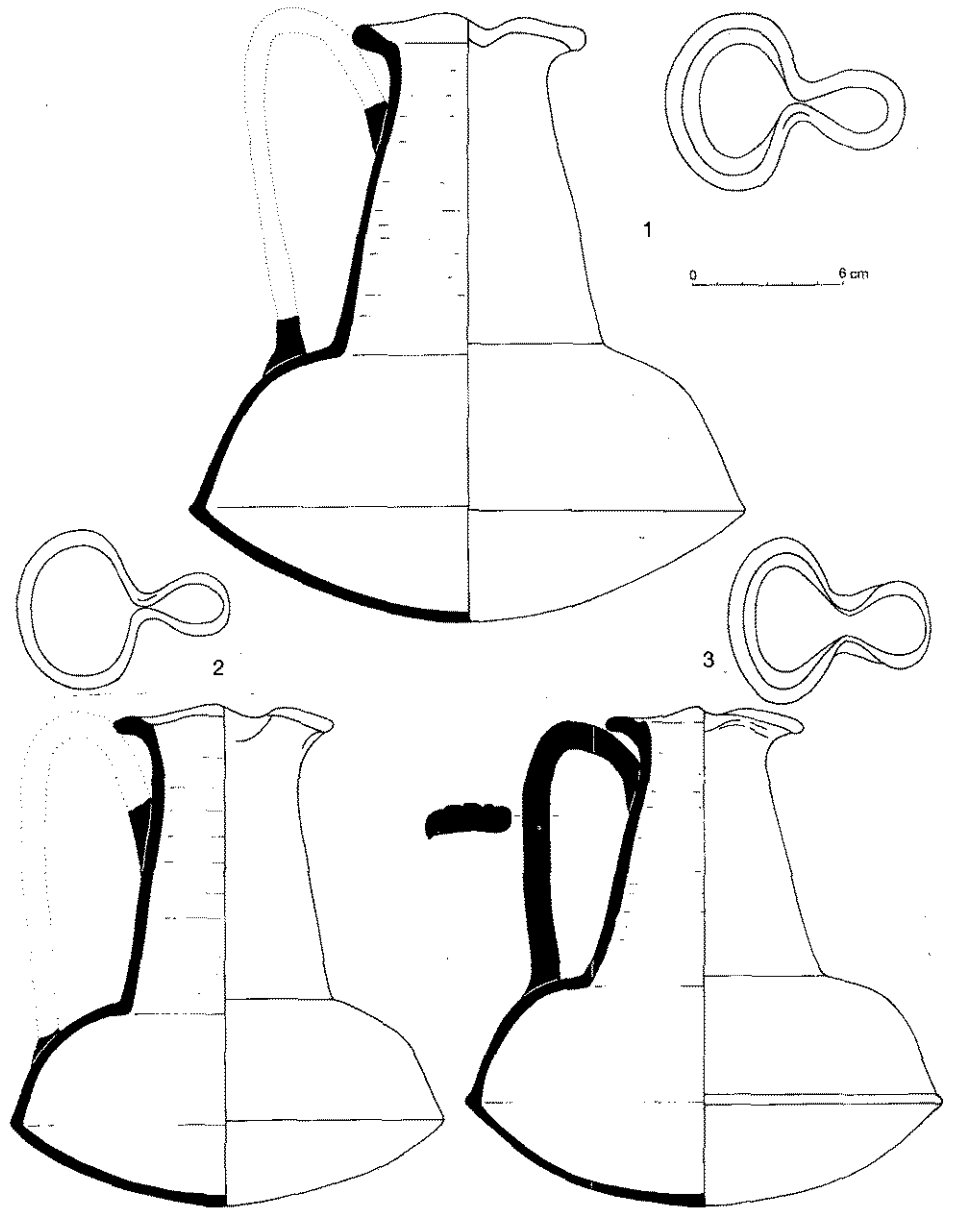

Figura 10. - Tolegassos. Pou. Ceràmica africana de cuina.

post quem extraordinàriament precís i que tan bé confirma les nostres suposicions. Resulten valuosos els pocs fragments d'àmfora recuperats en el pou, una àmfora Dressel 20, amb un segell rectangular estampat en una de les nanses Cenhisps (fig. 11.2), marca coneguda a La Estacada, a Lora del Río (Sevilla) (PONSICH, 1974, pàg. 209, fig. 77), lleugerament diferent, i per Callender, el qual assenyala un paral·lel molt pròxim i sencer, Cen-

Hisp. Saen (CALLENDER, 1965, pàg 97, núm. 300), i tota una sèrie d'estampilles emparentades (Hisp. Saeni, Saenianes, Hispan, Saen i tots els derivats) (CALLENDER, 1965, pàg. 238-239, núm. 1559), l'origen de la qual situa a l'àrea d'Arva o Lora del Río i que data entre el 80/90 i el 130/140, i, sobretot, un recipient pràcticament sencer (fig. 11.1), assimilable a la forma africana IIA *senza gradino*, d'origen nord-africà, la cro-

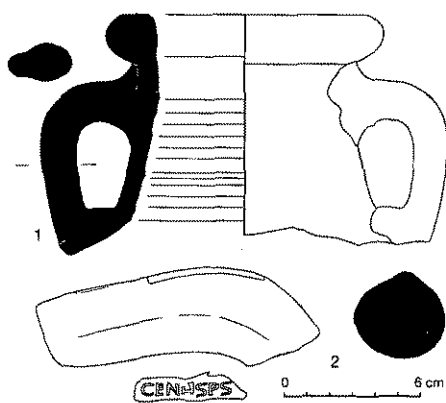

Figura 11. - Tolegassos. Pou. Àmfores.

nologia de la qual lliga molt bé amb la que proposem per al dipòsit, car, si bé la tenim documentada dins de la segona meitat del segle II, a Òstia, reflex precís dels intercanvis comercials en el món mediterrani, esdevé una àmfora ben representada molt a final d'aquell segle i en els inicis del segle III (ÒSTIA IV, 1977, pàg. 159-162 i 279). Segons Keay, la seva incidència a casa nostra seria escassa i no arribaria a les costes d'Hispania fins a la darrerria del segle III (KEAY, 1984, pàg. 110-114). Caldrà revisar aquesta opinió en allò que fa referència a una datació alta. Aquests recipients, en poca quantitat, fan la seva aparició a la mateixa època que al port de Roma.

Per acabar, donem un cop d'ull ràpid a alguns conjunts interessants amb ceràmica africana A i de cuina que constitueixin bons paral·lels per al nostre dipòsit o ajudin a delimitar la datació del farciment. Per baix, nivells clarament del segle II, primera meitat o mitjan segle, tenim, a la mateixa vil·la dels Tolegassos, una interessant unitat estratigràfica en el farciment superior d'una sitja, molt uniforme, i que dataríem dins de la primera meitat del segle II; trobem la forma Lamboglia 1A, la Lamboglia 4/36A, l'Hayes 9A, i ceràmica africana de cuina, amb nombrosos exemplars de la forma Hayes 23A i també l'Hayes 23B, a més de plats/tapadora de vora fumada i olles de la forma Hayes 197 (CASAS-MERINO-ROCAS, 1989), una composició ben diferent

del nostre dipòsit. Semblantment passa a Baetulo, en uns estrats que cal datar a mitjan segle, amb les formes següents: Hayes 7, 9A i 9B, Lamboglia 5, 6 i 19, i les ceràmiques de cuina Hayes 23A i 23B, plats/tapadora i olles de la forma Hayes 181 (AQUILUE, 1987, pàg. 104-111). Per dalt, no manquen paral·lels, sempre, però, en estrats on són abundosos els materials residuals, i gairebé sempre, del segon i tercer quart del segle III, i, per tant, amb T.S. africana C, i on detectem la majoria de les vegades, a més de les formes del nostre dipòsit, la Lamboglia 3b1 i l'Hayes 31. Així ho podem comprovar entre el material de l'habitació 04 de la ciutadella de Roses, amb les formes Hayes 9A, 10A, 15, 17A, 31, africana de cuina i 50A en C (MARTÍN-NOLLA-NIETO, 1979, pàg. 221-267), als farciments superiors de la torre romana a Casa Pastors (Girona), amb les formes Hayes 2B, 9B, 14A, 15, 16, 7, 14/17, 17A, 26/27, 26, 181, 23A, 23B i 31, en A i formes de C (NOLLA-NIETO, 1979, pàg. 263-283), en els nivells tardans de la ciutat romana d'Empúries, amb el mateix repertori (NOLLA-AQUILUE, 1984, pàg. 51-57; AQUILUE-MAR-NOLLA-RUIZ-SANMARTÍ, 1984, pàg. 199-237 i 467-475), a la vil·la de Vilauba (Camós) (NOLLA-TARRUS-CHINCHILLA, 1980-1984, pàg. 71-98), o en els estrats de final del segle II o del segle III dels sondeigs de les termes del Nuotatore (ÒSTIA I, 1968, pàg. 25-89; ÒSTIA II, 1970, pàg. 83-86; ÒSTIA III, 1973, pàg. 327-340, especialment 330-332) i 408-420 i ÒSTIA IV, 1977, pàg. 64-73, 77-80, 100-109, 329-331 i 346-348). Més aproximats resulten els paral·lels fornits pels derelictes de final de segle II o inici del III, malauradament no gaire explícits: a Camarina (illa de Sicília), amb ceràmica de cuina formes «Òstia III, fig. 267», «Òstia I, fig. 262», àmfores africana I i IIA, Isola Gallinaria (Albenga), amb la forma Hayes 9B i àmfores africana IIC, Les Laurons II (Marsella), amb les formes Hayes 8A, 23B i àmfores Pélichet 47, a Ognina (Siracusa), amb les formes Hayes 23B, «Òstia III, fig. 267», àmfores africana I, Almagro 50, i Kapitän I i II, i una moneda de Septimi Sever, a Porto Azzurro i Procchio (illa d'Elba),

amb formes Hayes 3C, 8A, 181, «Òstia III, fig. 267» i Hayes 3B, 9A, 23B, «Òstia III, fig. 267» i àmfores africana I i Pélichet 47, respectivament, a Torre Sgarrata (Tarent), amb les formes Hayes 9A i una moneda de Còmode i, fins i tot, a Mònaco, més tardà, amb les formes Hayes 27, 3c, 50A en C, vora fumada i patina cendrosa i àmfores africana IIA i Pélichet 47 (TORTORELLA, 1981, pàg. 355-380).

Així mateix, val la pena esmentar els dos conjunts alhora més pròxims en l'espai i en el temps al farciment del pou, que són el material de l'estrat III de l'habitació B de la vil·la del pla de l'Horta de Sarrià de Dalt (Girona), amb les formes Hayes 23A (2 fragments), 23B (5 fragments), Hayes 181, Hayes 196, i Hayes 6 i 15 (o potser «variant Tolegassos Hayes 14B» (fig. 3.3), que datàvem molt a final del segle II o inici del III (NOLLA, 1982-1983, pàg. 115-118, fig. 2 i 3); i, sobretot, les unitats estratigràfiques de la preparació de la segona fase de la vil·la de puig Rodon de Corçà (UE 2011, 2016, 2024, 2034, 2035...), amb algun fragment de la forma Hayes 15, i mai de l'Hayes 31, per a la qual, a partir de les ceràmiques africanes, àmfores i monedes, proposàvem una datació de molt a principi del segle III (CASAS, 1986), pàg. 15-77, sobretot, 30, 36, 38 i 57 i fig. 9, 10, 11, 13, 16, 19, 29, 30, 31 i 32), que coincideix plenament amb el moment d'ompliment del pou, en aquest cas fent servir uns enderroc molt recents, quasi acabats de formar.

BIBLIOGRAFIA

- AQUILUE, J. (1987), *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*, B.A.R. International Series, 337, Oxford.
- AQUILUE, J., MAR, R., NOLLA, J.M., RUIZ DE ARBULO, J. i SANMARTÍ, E. (1984), «El fòrum romà d'Empúries. (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la península Ibèrica», a *Monografies Emporitanes*, VI, Barcelona.
- ATLANTE (1981), *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fina romana nel bacino mediterraneo (Medio e Tardo Impero)*, Roma.
- BATISTA, R., LÓPEZ, A. i ZUCCHITELLO, M. (1980). «Noves aportacions al coneixement de la vil·la romana dels Ametllers (Tossa)», a *Quaderns d'Estudis Tossencs*, I, pàg. 1-20 i VI làmines.
- CALLENDER, M.H. (1965), *Roman amphore*, Nova York/Toronto.
- CASAS, J. (1986), «Excavacions a la vil·la romana de puig Rodon (Corçà, Baix Empordà)», a *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 5, pàg. 15-77.
- CASAS, J. (1989), *L'Olivet d'en Pujol als Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat. (Campanyes de 1982 a 1988)*, Girona.
- HAYES, J.W. (1972), *Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares*, Londres.
- JONES, R., KEAY, S., NOLLA, J.M., i TARRUS, J. (1982), «The late roman villa of Vilauba and its context. A first report on fieldwork and excavation in Catalunya, Nord-East Spain, 1979-1981», a *Antiquaries Journal*, LXII, part II, pàg. 245-282.
- KEAY, S.J. (1984), *Late roman amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*, B.A.R. International Series, 196 (IIII), Oxford.
- LAMBOGLIA, N. (1958). «Nuove osservazioni sulla Terra Sigillata Chiara. I (Tipi A e B)», a *Rivista di Studi Liguri*, XXIV, pàg. 257-330.
- MARTÍN, A., NIETO, F.J. i NOLLA, J.M. (1979), *Excavaciones en la ciudadela de Roses (Campana 1976 y 1977)*, Girona.
- NIETO, F.J. (1983), «Acerca del progresivo desdoblamiento de Ampurias», a *Rivista de Studi Liguri*, XLVIII, pàg. 34-51.
- NOLLA, J.M. (1979), «Excavacions i sondeigs a Girona: les obres del passeig Arqueològic», I, a *Revista de Girona*, 87, pàg. 101-108.
- NOLLA, J.M. (1982-1983), «Algunes notes entorn de la vil·la del pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)», a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Homenatge a Carles Rahola*, XXVI, pàg. 111-130.
- NOLLA, J.M. (1987), «La vil·la romana de mas de Dalt (Canapost). Noves dades», a *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 6, pàg. 43-101.
- NOLLA, J.M. i AQUILUE, J. (1984), «Notes sobre una cassola de cuina de ceràmica africana procedent d'Empúries», a *Informació Arqueològica*, 42, pàg. 51-57.
- NOLLA, J.M., CANES, J.M., i ROCAS, X. (1982), «Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981», a *Ampurias*, 44, pàg. 147-183.
- NOLLA, J.M. i NIETO, F.J. (1979), «Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: la Terra Sigillata Clara de Casa Pastors», a *Faventia*, 1/2, pàg. 263-283.
- NOLLA, J.M. i PUERTAS, M.C. (1988), «Ceràmiques africanes i material d'importació baix-imperial del jaciment del camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà)», a *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 7, pàg. 29-77.
- NOLLA, J.M., TARRUS, J. i CHINCHILLA, J. (1980-1984), «La vil·la romana de Vilauba», a *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, pàg. 49-98.
- ÒSTIA I (1968), *Studi Miscellanei*, 13, Roma.
- ÒSTIA II (1970), *Studi Miscellanei*, 16, Roma.
- ÒSTIA III (1973), *Studi Miscellanei*, 21, Roma.
- ÒSTIA IV (1977), *Studi Miscellanei*, 23, Roma.